

забезпечити повноцінну дію на психічний розвиток дітей, їх пізнавальну сферу. Тільки систематичне і доцільне використання ігор-драматизацій, знання їх функціональних особливостей сприятиме досягненню оптимального ефекту у формуванні особистості дитини, її творчій активності.

Отже, опрацювавши відповідну літературу і врахувавши власні спостереження, маємо підстави для висновку про те, що театралізована діяльність у різних її проявах має виняткові потенційні можливості щодо вирішення завдань соціально-морального, мовленнєвого, пізнавального, креативного розвитку дитини. Вона є невід'ємною складовою творчих проявів та безпосереднього розвитку емоційної сфери дитини дошкільного віку, ефективним та потужним емоційно забарвленим засобом виховання і гармонійного розвитку дитини за умови систематичної, творчої та цілеспрямованої роботи театралізованою діяльністю в комплексі з іншими засобами педагогічного впливу.

Список використаних джерел

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. О.Л.Кононко.- К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо- мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 304 с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк: Кн. Для учителя М. : Просвещение, 1991.
4. Выготский Л.С. Психология искусства. Ростов н/Д : Феникс, 1998.
5. Караманенко Т.Н., Караманенко Ю.Г. Кукольный театр дошкольникам. – М., 1982.
6. Комарова Т.С., Антонова А.В., Зацепина М.Б. Красота. Радость. Творчество. Программа эстетического воспитания детей 2-7 лет. М. : педагогическое общество России, 2000.
7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка / Т. І. Поніманська – К. : Академвидав, 2004. – 356 с.
8. Руссова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів; Краків; Париж, 1993.

The article is devoted to the research of the problem of forming senior preschoolers creative activity in the process of adapted to the stage games, pedagogical possibilities of adapted to the stage games are exposed, major functions are described: syncretism, emotional and instrumental.

Key words: child's creation, creative activity, adapted to the stage game, creative potential, emotional sphere, functions of the adapted to the stage game.

УДК 316.6: 159.922.73

Столяренко О.Б.

ВПЛИВ РІЗНОВІКОВИХ ВЗАЄМИН НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається проблема виховної ролі різновікових взаємин, їх значення та вплив на розвиток моральної свідомості молодших школярів. Показано, що позитивний досвід різновікових взаємин у молодшому шкільному віці є важливою психологічною умовою розвитку морально-етичної сфери особистості учня.

Ключові слова: різновікові взаємини, моральна свідомість, моральні поняття, позиція «старшого» і «молодшого», сумісна діяльність.

Виявлення умов, особливостей, механізмів становлення зростаючої людини як моральної особистості у молодшому шкільному віці є досить актуальною проблемою,

тому що саме на цьому важливому етапі онтогенезу вперше виразно стають помітні загальні тенденції морального розвитку особистості, зокрема, з'являються психологічні передумови морального розвитку: зростає самостійність особистості, розвивається самосвідомість та відповідальність як особистісна якість молодшого школяра [6; 7; 11; 12]. Завдяки включенню в суспільно значущу діяльність навчання стають змістовнішими і складнішими взаємини з ровесниками і дорослими.

Значення взаємин для розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку вивчали М.І.Боришевський [5], Л.С.Виготський [7], В.В.Давидов [10], С.Г.Якобсон [12] та ін. Виявлено, що міжособистісні взаємини посідають чільне місце серед багатьох факторів, що визначають формування моральних якостей молодшого школяра. Міжособистісні взаємини виступають водночас умовою та результатом морального розвитку молодшого школяра (І.Д. Бех, М.І.Боришевський, М.Е.Боцманова, О.К.Дусавицький, В.М.Кушнірюк, С.Д.Максименко, О.В.Матвієнко, О.А.Онісюк, С.І.Сингаївська, І.А.Стрелякова та ін). Вченими доведено, що у процесі розвитку взаємин у молодших школярів ускладнюється моральна поведінка: учень дотримується системи моральних норм, по-різному будуючи свою поведінку в різних сферах взаємовідносин.

Особливу увагу психологів привертають взаємини учнів початкової школи з учителем та однолітками. У вітчизняній літературі автори практично не виокремлюють напрям взаємин молодшого школяра з дітьми різного віку, що становить помітну прогалину у комплексі досліджень системи міжособистісних взаємин учнів початкової школи.

Дослідження психологічних особливостей спільної діяльності молодших і старших учнів, аналіз результатів правильно організованих різновікових взаємин дають змогу зробити висновки про значну взаємну корисність таких контактів [1; 2; 3; 9; 11; 13]. Для молодших вони розкривають нові можливості наслідування старших учнів, виводячи їх в зону найближчого розвитку (Л.С. Виготський) в інтелектуальній, моральній та регулятивній сферах [7, с. 234]. Для старших така взаємодія є своєрідним каталізатором у процесі формування свідомого та відповідального ставлення до своїх справ, здатності розуміти й поважати молодших за себе партнерів, підпорядковувати свою поведінку моральним правилам і вимогам конкретної ситуації.

Різновікова взаємодія у психолого-педагогічних працях розглядається як природне явище, зумовлене спільним життєвим простором для кількох поколінь людей. У педагогічному досвіді широко використовується навчання у різновікових групах. Спочатку такі групи утворювались стихійно з потреби навчати всіх бажаючих, об'єднання учнів різних вікових періодів в одному класі було економічно вигідним, дозволяло зменшити кількість педагогів. Водночас, найбільш ефективним все ж вважалося індивідуальне навчання: заможні люди користувались послугами гувернерів, найманих окремо для кожної дитини. На наш погляд, справжніми причинами суперечливої оцінки педагогічного значення спільного навчання і виховання дітей різного віку були складності організації та керівництва взаєминами і взаємодіями дітей, відсутність відпрацьованих способів та методів їх спрямування у педагогічно доцільному руслі. Тому отримати позитивний розвивальний ефект у різновікових групах дітей вдавалось лише педагогам-майстрам, які вміли інтуїтивно орієнтуватись на співвідношення різних рівнів здібностей, знань, мотивів, інтересів позицій та ролей дітей, а на цій основі налагоджували позитивні взаємини між ними. Поширення ж їх досвіду серед інших педагогів було невдалим. Дедалі більш відчутною стає потреба у науковому, передовсім, психологічному, дослідженні особливостей взаємин дітей різного віку, труднощів, які при цьому виникають, можливостей їх подолання.

Мета статті – виявити особливості впливу різновікових взаємин на формування моральної свідомості молодших школярів.

Організуючи дослідження, виходили з *припущення*, що відсутність досвіду різновікових взаємин у молодшому шкільному віці може ускладнити формування моральних знань дитини, затримати накопичення морально-етичних понять і уявлень.

На першому етапі, спрямованому на визначення розподілу молодших школярів за рівнями різновікових взаємин, спираючись на результати теоретичного аналізу проблеми, виділили три рівні цих взаємин: високий, середній та низький.

Високий рівень різновікових взаємин передбачає, що молодший школяр адекватно розуміє моральні поняття і правила, що регулюють різновікові взаємини. У дитини сформовано уявлення про вік людини, вона усвідомлює ознаки “старшого” і “молодшого” у різновікових взаєминах. Учень продуктивно ставиться до взаємин, як зі старшими, так і з молодшими; прагне до партнерських рівноправних взаємин, як зі старшими, так і з молодшими; виявляє задоволення від різновікових взаємин; демонструє партнерську поведінку, як зі старшими, так і з молодшими. Виявляє гнучкість у поведінці з товаришами, враховуючи їх позицію як “старшого” чи “молодшого”. Надає допомогу молодшим, вміє їх вислухати, підтримує їх ініціативи. Намагається бути корисним для старших, включається у їх діяльність.

Молодший школяр із *середнім рівнем* розвитку різновікових взаємин адекватно розуміє більшість моральних понять і правил, що регулюють різновікові взаємини, має приблизне уявлення про вік людини. Нечітко усвідомлює ознаки “старшого” і “молодшого” у різновікових взаєминах. Ситуативно ставиться до взаємин або зі старшими, або з молодшими, залежно від їх комфортності. Прагне до нерівноправних взаємин – або до домінування, або до підпорядкування у спілкуванні з дітьми різного віку. Виявляє задоволення лише від взаємин або зі старшими, або з молодшими. Вміє спілкуватись лише зі старшими чи з молодшими залежно від свого попереднього досвіду взаємин. Демонструє або здатність до домінування, або до підпорядкування. Так, зі старшими слухняно виконує їх настанови, виявляє безініціативність, несміливість і невпевненість. Натомість, з молодшими, нав’язує, диктує їм свою волю, не здатен прислухатись до їх думки.

Низький рівень різновікових взаємин характеризується тим, що молодший школяр не володіє більшістю моральних понять і не знає правил, що регулюють різновікові взаємини. Уявлення про вік людини не актуалізоване. Позицію старшого сприймає як сильнішого, а молодшого – як слабшого. Негативно ставиться до взаємин зі старшими, переважає орієнтація на ровесника або на молодшого. У взаєминах зі старшим виявляє незадоволення, прагне вийти з них. Виникають конфлікти і непорозуміння зі старшими. Прагне домінувати у взаєминах, пригнічує ініціативу товаришів. Сприймає молодших як виконавців. Демонструє вміння на позиції “сильнішого”. Відсутні вміння взаємин зі старшими, спілкування з якими уникає. З молодшими виступає лідерами, не вміє прислухатись до їх думок та пропозицій.

Для виявлення особливостей розуміння дітьми моральних понять нами була використана методика «Визначення рівня розуміння моральних понять», яка дозволяє виявити уявлення молодших школярів про моральні якості людей. Методика була розроблена нами з метою виявлення розуміння дітьми моральних понять, які є важливими у ситуації різновікових взаємин. Досліджуванам було запропоновано охарактеризувати 9 моральних якостей-антиподів, які широко вживаються в повсякденному житті: добрий – злий, чесний – брехливий, справедливий – несправедливий, відповідальний – безвідповідальний, щедрий – жадібний, сміливий – боягуз, чуйний – жорстокий, надійний – ненадійний, ввічливий – неввічливий.

Кількісна інтерпретація результатів здійснювалась за 3-бальною шкалою: 1 – відсутність розуміння, 2 – обмежене розуміння, 3 – адекватне розуміння. Діапазон результатів може варіювати від 9 до 27 балів. Він розподілявся на три рівні розуміння моральних понять: низький – 9-14 балів, середній – 15-20 балів, високий – 21-27 балів. Якісна обробка результатів полягала у виявленні змістовно-сміслового

контексту моральних суджень, який покладався досліджуваними в основу кожного морального поняття.

Отримані дані свідчать про те, що глибина розуміння моральних понять дітьми є досить відмінною. 26,7% учнів, які повно та адекватно розкрили зміст моральних понять, віднесені до високого рівня їх розуміння. Однобічність і обмеженість у розкритті моральних понять виявили 42,1% учнів, віднесені до середнього рівня. 31,2% – розкрили поняття обмежено, або ж виявили відсутність розуміння моральних понять, що є показником низького рівня їх розуміння.

Якісний аналіз змісту висловлювань дітей виявив відмінності у кількості ознак, які використовували діти для опису моральних якостей особистості. Наприклад, для пояснення такого поняття, як „добрий”, що найбільш широко вживається і порівняно добре розуміється, молодші школярі з високим рівнем розуміння моральних понять використовували в середньому три-чотири ознаки, з низьким – одну.

Найбільш важкими для розуміння дітьми молодшого шкільного віку виявились такі поняття, як „чуйний”, „надійний” та їх антоніми. Під час спроби пояснити ці поняття, діти з низьким рівнем розуміння моральних понять взагалі відмовлялися відповідати. Вони говорили, що не знають таких слів і ніколи їх не чули. Учні з середнім рівнем розуміння моральних понять не відмовлялись пояснити значення цих понять, але пояснювали неадекватно: слово „надійний” розумілось ними як „надіятись”, а „чуйний”, як „той, хто добре чує”.

Виявлено, що під час розкриття змісту моральних понять учні з низьким рівнем їх розуміння майже цілком передають ті вимоги, які висувають дітям дорослі. Саме тому, для визначення змісту моральних понять ці діти найчастіше звертались до особливостей поведінки: „вітається – не вітається”, „пригощає – не пригощає”, „слухається – не слухається”. Так, наприклад, „добрим” вважали того, хто „дає цукерки”, „хто робить людям добро”; „злий – той, хто ні з ким не ділиться, всіх ображає”.

В учнів з високим рівнем розуміння моральних понять більш узагальнені міркування тісно переплітаються з емоційними переживаннями, що відбивають глибинні стани їх внутрішнього світу. Наприклад: „Сміливий завжди прийде на допомогу”, „Добрий – це той, хто робить добро і не вимагає винагороди”, „Злий сміється, якщо хтось потрапив у біду” тощо.

Таким чином, отримані в дослідженні дані, підтвердили наше припущення про те, що різновікові взаємини у молодшому шкільному віці є важливою психологічною умовою розвитку моральної свідомості учнів.

Більшість психологів і педагогів [1; 2; 7; 8; 9; 10] переконані, що найскладніші виховні завдання успішно вирішуються саме у різновіковому об’єднанні, коли діти вчаться уважно ставитися до старших, турбуватися про менших, набувають різноманітних комунікативних навичок. Різновікові взаємини сприяють вільному застосуванню дітьми адекватних способів поведінки у випадку морального вибору. Накопичення такого досвіду є важливим етапом соціалізації особистості. В процесі спілкування дитина виконує різні соціальні ролі – і молодшого, і старшого товариша, і рівного з дорослим партнера, – тобто, вибирає лінію поведінки в різних нерегламентованих життєвих ситуаціях. Спілкування дітей в різновікових об’єднаннях зорієнтоване не на віковий потенціал особистості, а насамперед, її соціальний досвід і може здійснюватися як “на рівних” і до відносно рівних суб’єктів (при цьому паспортний вік може не мати принципового значення), так, і у взаємодії, коли суб’єкти усвідомлюють свою позицію старшого і молодшого партнера.

Виховний ефект різновікових взаємин може виявитися як позитивним, так і негативним, що породжує полярні оцінки корисності різновікових об’єднань педагогічною практикою (від усунення до максимального використання). Отже, для розвитку соціально значимої взаємодії дітей різного віку, в ході якої інтенсивно

формується цінні моральні якості особистості, необхідні спеціальні зусилля педагогів і батьків, спрямовані на організацію їх спільної діяльності та спілкування, введення повноцінних різновікових взаємин у систему моральних цінностей дитини.

Список використаних джерел

1. Абраменкова В.В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения к сверстникам // Вопросы психологии. - 1980. - № 5. - С. 60-70.
2. Аванесова В.Н. Воспитание и обучение детей в разновозрастной группе. - М. Педагогика, 1979. - 176 с.
3. Бех І.Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин // Початкова школа. 1994. №6. - С. 1-4.
4. Бех І.Д., Максименко С.Д. Критерії моральної вихованості молодших школярів. - К. : Рад. школа, 1989. - 95 с.
5. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников. - К. : Рад. Школа, 1986. - С. 18 - 32.
6. Вопросы психологии нравственного развития школьников / Под ред. В.Н. Колбановского и В.А. Крутецкого. - М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. - 217 с.
7. Выготский Л.С. Детская психология // Собр. соч.: В 6 т. - М.: Педагогика, 1984. Т.4 - 432 с.
8. Давидчук А.Н., Тамбовцева А.Г. Формы организации обучения в разновозрастной группе сельского детского сада: Рекомендации. - М. : Издательство НИИ Дошкольного воспитания АПН СССР, 1988. - С. 8.
9. Карпенчук С.Г. Новый взгляд на педагогичну спадщину А.С.Макаренка // Педагогіка і психологія. - 1996. - № 2. - С. 19-27.
10. Мир детства: Младший школьник / Под ред. А.Г.Хрипковой; Отв. Ред. В.В.Давыдов. - М. : Педагогика, 1981. - С. 281-283.
11. Онисюк О.А. Моральна поведінка дитини в ігровій діяльності // Початкова школа. - 1999. - № 6 (360). - С. 9-12.
12. Психологические проблемы нравственного воспитания детей / Под ред Ф.И.Михайлова, И.В.Дубровиной, С.Г. Якобсон. - М. : Педагогика. - 1977.
13. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є.І.Коваленко. - К. : Либідь, 1997. - 272 с.

In the article the problem of an educational role of mutual relations of children of different age, their values, and influence, on the development of moral consciousness of junior schoolchildren is examined. It is defined that the positive experience of such mutual relations in a midchildhood is one of the major psychological terms of student's moral development.

Key words: *mutual relations of children of different age, moral consciousness, moral concepts, position of «senior» and «junior», joint activity.*